

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

(ԱՄՍԻԱՅ ՔՐՈՆԻԿ)

Մեր հասարակական կեանքը բաւականին յաճախ առիթներ է տալիս ընտրողական գործողութեան: Միական դպրոցները կառավարւում են հոգաբարձուներով, որոնք ընտրւում են ժողովրդից. թեմական դպրանոցները ընտրւում են ժողովրդից ընտրւած պատգամաւորների ձեռքով. եկեղեցական երեցփոխները ընտրւում են ժողովրդից. քաղաքային խորհուրդը ընտրողական է. բոլոր բարեգործական ընկերութիւնները կազմւում են անգամ զուելու ցանկացող անձերից և նոցա խորհրդի անդամները և այլ պաշտօնեաները ընտրողական են: Ընտրողական սկզբունքի վերայ են հիմնւած նաև շատ ուրիշ հաստատութիւններ, ուր մուտքը շատ թէ քիչ ազատ է և կապւած չէ մեծ խոչնդոտների հետ: Ընտրողական սկզբունքի այդքան ընդարձակ ծաւալի պատճառով շատ բնական է որ հասարակութեան մէջ եղած տարբեր ուղղութիւնները ամենից շատ արտայայտւում են պարբերական հրատարակութիւնների պոլեմիկաների և ընտրութիւնների մէջ: Եւ նոյն իսկ այն պոլեմիկաներն էլ մեծ մասամբ դրուած են լինում ընտրութիւններով:

Բայց կուսակցական շարժումը ընտրողական գործերում միշտ միևնույն ուժը չի ունեցել մեր մտաւոր կենտրոնում, Թիֆլիսում, որտեղից նա, այդ շարժումը, հաղորդւել է նաև զաւառներին: Կուսակցական համախմբումները հետևապէս ունեն իրանց պատմութիւնը, իրանց զարգացման աստիճանները:

ես լիակատար պատմութիւն չեմ գրում, բայց միայն կը նշանակեմ կուսակցական կռիւների բնաւորութեան և նոցա ծաւալելու մի քանի դժերը, որքանով որ նոքա ընտրութիւնների հետ կապ ունեն, ցոյց տալու համար այն ուղղութիւնը, որ նոքա պէտք է ընդունեն, որպէս զի առողջ զարգացման շաւղից չը շեղեն:

«Մշակ» լրագրի հիմնադրութեան օրից սկսեց մի չեղած սաստկութեամբ իրարանցումն հների և նորերի մէջ: Նորերը դառան «Մշակ»-ի կուսակից, հները «Մեղու»-ի: Ահա և երկու կուսակցութիւններ՝ ազատամիտներին և պահպանողականներին: Բայց ազատամիտների կուսակցութիւնը դեռ ևս այն շրջանումն էր, երբ բաւականաչափ ոչ ծաւալ և ոչ պատրաստականութիւն ունէր ժողովրդական ընտրութիւններին մասնակցելու համար. իւր շարքերում նոս 70-ական թւականներին չունէր բաւականաչափ հասուն ներկայացուցիչներ յաջող կռիւ մղելու համար ռուսինային կպած և այդ պատճառով էլ աւելի զօրեղ կազմակերպւած պահպանողական կուսակցութեան դէմ:

Որքան ես յիշում եմ, առաջին ընտրողական մեծ պայքարը, որ եղաւ նորերի և հների մէջ, աւթեցին կաթողիկոսական ընտրութիւնները 1884 և 1886 թւականներին: Այդտեղ առանձին դիրքեր բռնեցին «Մեղու»-ն, որպէս զլիսաւոր և հին օրդան յետադիմականների և «Նոր-Կար» դեռ ևս այն ժամանակ աւելի նւազ շեշտւած quasi-պահպանողական թերթի մէջ մի կողմից, և յառաջդիմականների զլիսաւոր օրդան «Մշակ»-ի և «Արձազանք» շարաթաթերթի մէջ միւս կողմից: Դա առաջին մեծ դէպքն էր, ուր փորձւում էին բանակների բարոյական ոյժերը: Այդ կռիւը տարաւ փոփոխակի յաղթութիւնների, նախ Մելքիսեդէկի և ապա Ներսէս Վարժապետեանի ընտրութիւններին, իրր առաջին թեկնածուներ կաթողիկոսութեան:

Այդ ժամանակից ի վեր սկսում է մասնակցութիւնը ընտրութիւնների մէջ կուսակցական ոգով: 1884 և 1886 թւականների կաթողիկոսական ընտրութիւններին յաջորդեցին շատ շուտով Ներսիսեան դպրանոցի հոգաբարձական ընտրութիւնները, մօտաւորապէս նոյն ոյժերով, ինչ ոյժեր որ գործել էին նախկին կաթողիկոսական ընտրութիւններին:

Իսկ այդ ոչժերը ինչ էին: Գլխավորապես տեղական թերթերի ներկայացուցիչները և սոցա աշխատակիցները: Հետևապես թուով բաւականին սահմանափակ անձինք, այն էլ դեռ ևս խառն էլիմենտներ ձևով ձևով ուսած, միայն դէպքի համար, ինչպէս մշակականները արձագանքեանների հետ:

Այնուհետև տարիներ շարունակ ընտրողական պայքարների առանձին առիթներ չը ներկայացան, հետևապէս և կուսակցական համախմբումների շարժում առանձնապէս աչքի չընկաւ:

Խաղաղութեան այդ տարիները սակայն շատ նշանաւոր պերիոդ կազմեցին մի ուրիշ կողմից: Լարւած չը լինելով կարեւորութիւն ներկայացնող ընտրութիւններով և դոցա մասին լրագրական կարեւոր բանակոխներով, ընթերցող հասարակութիւնը կարող էր աւելի հանգիստ նայել ու քննել լրագիրների բովանդակութիւնը, քարոզած մոքերը, մշակած խնդիրները, նոցա ներքին արժանաւորութիւնը, իբր լուսավորութիւն սերմանողներ: Եւ տպավորութիւնը այնպէս էր, որ թերթերը զուրկ են լուրջ բովանդակութիւնից և չեն կանգնած այն բարձրութեան վերայ, ինչ բարձրութեան վերայ նոքա իրանց կանգնած են հռչակում: Իւր զուտ հրապարակախօսութեան բաժնում միակ չառաջադիմական օրգան Մշակչ-ը արդէն վաղուց սկսել էր կրկնել, քայլեր չանելով դէպի առաջ ոչ խնդիրներ արծարծելու մէջ և ոչ էլ արծարծած խնդիրների մշակելու մէջ:

Անբաւարարութեան այդ ներքին զգացմունքի արտայայտութիւնն էր «Մուրճ» ամսագրի հիմնադրութիւնը, որից յետոյ մի քանի դէպքեր նոր կեանք տւին կուսակցական համախմբումներին հասարակական ասպարիզում: Այդ դէպքերից առաջինն էր Գրիգոր Արծրունու 25-ամեայ գործունէութեան յօբելեանը, որը գրեթէ համազգային մի ցոյցի կերպարանք ստացաւ, ի մի խմբելով այն ամենքին, ովքեր որ և է կերպով կապւած էին չառաջադիմական հոսանքի հետ սկսած դեռ ևս նաղարեանի օրերից: Այդ յօբելեանը յետագայ ժամանակների կուսակցական պայքարների համար մի կարեւոր բույր է ներկայացնում: Յօբելեանը առիթ տւեց համախմբուելու մի մարմնի, որ ընդհանրապէս չայտնի է երիտասարդութիւնն անունով: Ես արդէն ասացի թէ 80-ական թւա-

կանների կէսին ինչ գործիչներ կային ընտրութիւնների համար. սահմանափակ թւով անձինք, մեծ մասամբ թերթերի աշխատակիցներ, որոնց վերայ աւելացրէք դպրոցների այս ու այն ուսուցիչներին: Այժմ, ներկայ 90-ական թւականների սկզբից ընտրական-կուսակցական շրջանը լայնացաւ, ընդգրկելով բազմաթիւ այլ անձեր, շատ տարբեր պարապմունքների և ցենզի տէր մարդկանց, բայց և շատ թէ քիչ իրար հետ կապած որոշ համակրութիւններով և հակակրութիւններով դէպի մամուլի այս ու այն օրգանները և հասարակական այլ գործիչները:

Առաջին անգամ այդ նոր ծաւալ ստացած յառաջդիմական խումբը, որ արդէն իւր ծաւալի պատճառով իրաւամբ կուսակցութիւն կարող է անւանւել, ընտրողական գործերում հանդէս եկաւ Թիֆլիսի Հրատարակչական Ընկերութեան մէջ, դեռ ևս 1890 թւականին, ապա Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան մէջ և Թաւրոնական Ժողովներում: Բայց այն, ինչ կարեւոր հասարակական ֆակտոր դարձրեց նրան, այդ այն տոկուն մասնակցութիւնն է, որ նա ունեցաւ 1892 թւականի Թիֆլիսի կաթողիկոսական պատգամաւորի ընտրութեան գործում: Արծրունու յօրելեանից յետոյ դա երկրորդ, բայց և աւելի մեծ առիթն էր կուսակցական համախմբումների համար առհասարակ, համախմբումներ, որոնց օտար չը մնաց նոյն իսկ հասարակ ժողովուրդը:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, որ քսան տարի առաջ սկսած նորերի կռիւը հների դէմ, թարմ մտքերի հոսանքը յառաջացրեց ընդարմացած հայ հասարակութեան մէջ մի կուսակցութիւն, որը ներքին մղումով մտնում է իրական կեանքը և աստիճանաբար զրաւում հասարակական տեղերը՝ դպրոցներ, հայկական Ընկերութիւններ և այլն:

Գաղափարները նախ քարոզւում են, և երբ նոցա հետևողները զօրեղ ոյժ են կազմում՝ վերջիններս բնականաբար ձգտում են հասարակատն հիմնարկութիւններում իրանց տեղն ունենալ, այդ հիմնարկութիւններին ցանկալի ուղղութիւն տալու համար:

Ներկայումս, 90-ական թւականներին, կարելի է ասել որ 70-ական թւականների շկոլան հասունացրել է մի ամբողջ սերունդ, որը բաւականաչափ ոյժ ունի հասարակական այլ և այլ կարգի

գործերը գործնականապէս ըմբռնելու և նոցա կառավարելուն մասնակցելու կամ նոցա ամբողջապէս վարելու համար:

Ձեռք բերածը առաջժամ այսքանով է դնահատելի, որ հին մտածողութեան տէր մարդիկ այլ ևս այն ոյժը չեն կազմում, ինչ նոքա կազմում էին առաջ. նոր մարդկանց սերնդի ուժեղանալովը անկասկած մի քաջ առաջ կը լինի արևած, քան ինչ կարելի էր անել հին սերնդի մարդկանցով: Մեր բոլոր հաստատութիւնները պէտք է շահեն հոսանքի այդ զարգացումից, որովհետև միանգամայն անկասկած է նոր սերնդի աւելի մեծ կենսունակութիւնը, եռանդ և ուղղութեան ու գործելու եղանակի աւելի մեծ պարզութիւնը: Բացց որ գլխաւորն է, այդ սերունդը ընդունակ է վերակրթւելու. այդ սերունդն է, որ կարող է տալ էլեմենտներ նոր յառաջադիմութիւն իրագործելու համար, մինչդեռ հին շկոյացի մարդիկ դատապարտւած են անշարժութեան, անպտղութեան, ամուլութեան:

Ես խօսեցի յառաջդիմութեան նոր քայլերի մասին: Այդ պէտք է կայանայ խնդիրների աւելի լայն և աւելի խոր ըմբռնման մէջ, այլապէս այդ սերունդն էլ անշարժութեան և յետադիմութեան կը մատնէ իրան, եթէ այդ խօսքը նրան անմատչելի մնայ:

Իսկ մինչև այդ, կամ աւելի լաւն ասած՝ դորա հետ միասին պէտք է միայն ուրախանալ, որ նորակազմ երիտասարդութիւնը հարթում է իւր ճանապարհը դէպի հասարակական հիմնարկութիւնները, առանց մի րոպէ շփոթւելու այն աղմուկներից, որ սարքում են հակառակորդները, կիանքի մէջ ամեն մի նոր ու թարմ հոսանքին թշնամացողները:

Լաւագոյն պատասխանը, որ կարելի է տալ նրանց, — նորանոր յաղթութիւններ կատարելն է՝ գրականութեան մէջ, մի կողմից, հասարակական յաջող պաշտօնավարութեան մէջ միւս կողմից:

Եւ ցանկալի է, որ երիտասարդութեան գործելու ասպարէզները ընդլայնեն: Ես կարծում եմ որ ժամանակ է զբաղւել նաև քաղաքային շահերով և պատրաստել քաղաքային դումանների ընտրութիւնների համար, որ պէտք է մի քանի ամսից յետոյ կատարեն թէ Թիֆլիսում և թէ Կովկասի ուրիշ քաղաքներում:

Ներկայ փետրուարի աճսի 19-ին նշանաւոր տօն էր ամբողջ Կովկասեան երկրի համար. այդ օրը լրացաւ 25 տարին այն օրից, երբ Կովկասում բացւեց նոր դատարանը, այն է 1868 թ. փետրուարի 19-ին:

Ես ասացի թէ այդ օրը նշանաւոր տօն էր ամբողջ Կովկասի համար. աւելի ճիշդ կը լինի ասել թէ այդ օրը պէտք է ամբողջ Կովկասի համար նշանաւոր տօն լինէր. որովհետեւ դատարանական ընթերցմի խորը կուլտուրական և բարոյական նշանակութիւնը ցաւօք սրտի դեռ ըմբռնւած չի թւում ինձ մեր երկրի այլացեղ բնակիչների կողմից: Այդ օրը տօնեցին դատարանական գործին հետ դասակարգային շահերով կապւած անձերը. բայց տարաբաղդաբար ժողովուրդը մեզանում դեռ չի հասկացել կրօնական տօներէից դուրս՝ այլ տօներ տօնել, մոքի յաղթութեան գաղափարներով ողբերել: Բայց եւրոպական մոքի փառաւոր յաղթութիւններից մէկն է նաև դատաստանական այն ընթերցմը, որը Արեւմտեան Եւրոպայի սահմանները պատուելով՝ անցաւ Ռուսաց կայսերութեան սահմանները, անթափանցելի համարւած խաւարի մէջ արդարագաւառութեան մեծ հիմունքները հաստատելու համար:

1864 թ. նոյեմբերի 20-ին հրատարակեցին նոր դատարանների կանոնադրութիւնները Եւրոպական Ռուսաստանի համար, որից յետոյ միայն աստիճանաբար քայլեր եղան նոր կարգեր մտցնելու Կովկասեան երկիրը: 11 հոկտ. 1865 թ. բարձրագոյն հաստատուեցին հեշտացնող կանոնները այն դատավարութեան և գործավարութեան, որ կատարւում էին Կովկասեան փոխարքայութեան նախկին դատարանական ատեաններում. այդ կանոնները սկսեցին գործադրւել 1-ն օգոստոսի 1866 թ.: Բայց արդէն 7-ն նոյ. նոյն 1866 թւականի հաստատուեցին հիմնական կանոնները Կովկասում մտցնելիք դատարանական ընթերցմի 9 դեկտ. 1867 թ. եղաւ բարձրագոյն հրաման Կովկասի դատարանական և սահմանաչափական (մեթեվօյ) հիմնարկութիւնները վերանորոգելու մասին, իսկ 19 փետր. 1868 թ. բացւեցին նոր դատարանական ատեանները Կովկասում, որի ամենահանդիսաւոր ակտի՝ դատարանական պալատի բացումը Քիթիլիսում, պատուել էր իւր ներկայութեամբ, իբր պատուաւոր հիւր՝ հանգուցեալ Գէորգ IV Կաթողիկոսը:

«Դատաստան արդար, արագ, ողորմած և ամենքի համար հաւասար»,—ահա նոր դատարանի նպատակը: Մի նպատակ, սակայն, զէպի որը կարելի է ձգտել, ինչպէս մի իզէպի, առանց երբէք կատարելապէս հասնելու չաւանդութեան:

Պովկասեան երկրում դատարանական կանոնադրութիւնը մի քանի կէտերում տարբերում է 1864 թւականի նոյեմբերի 20-ին Ռուսաստանի համար հրատարակած կանոնադրութիւնից: Մենք չունենք երդեալների դատարանը և ոչ էլ բնորոշական սկզբունքը, որոնց փոխարէն աւելի բնորոշակացրած են դատարանական առաջին ինստանցիայի, այն է հաշտարար դատաւորների իրաւունքները, նոցա կոմպետենցիան:

Այդ մասին կարելի է խօսել. բայց այդ սահմանափակումները չը պէտք է բոլորովին նսեմացնեն կատարած սեփորմի կարեւորութիւնը նաև մեր երկրի համար: Բոլորովին անկասկած է, որ նոր դատաստանի և նոր դատարանի հիմունքները և սկզբունքները, իբրև ծնունդ բարձր քաղաքակրթութեան և մարդկայնութեան, կատարելա բարեբարութիւն էին ասիականութեան և սուսական հին փռած, կեղծ, հարստահարող ու կամայականութեան մատնւած դատական կարգերին ենթարկւած ազգերի համար:

Դատարանական սեփորմը մեզ մօտ բերւած է դրսից, առանց որ Պովկասեան ազգերը իրանց քաղաքակրթութիւնով կարողացած լինեն իրանք անմիջապէս մասնակցել այդ սեփորմի սկզբունքների մշակմանը: Եւ այդ տարիներին, 60-ական թւականներին, մենք չենք ունեցել մի մեծ ինտելիգէնտ դասակարգ և ոչ էլ իւր կոմանը արժանի հայկական մտմուլ, որ զոնէ զոցանով կարողանար ժողովուրդը ըմբռնել կատարուող իրողութեան մեծ պատմական նշանակութիւնը: Եւ նոյն իսկ կատարւած իրողութիւնների մեծ քաղաքակրթական և դաստիարակիչ նշանակութիւնը յետովայ մամուլին մնայ զրեթէ միանգամայն օտար:

Այդ հանգամանքը ի նկատի առնելով, «Մուրճ» ամսագիրը իւր գոյութեան առաջին իսկ տարւայ սկզբից հարկ համարեց մի ընդարձակ յօդւածով ծանօթացնել իւր ընթերցողներին դատաստանական վերանորոգութեան հետ թէ Ռուսաստանում և թէ մասնաւորապէս

Կովկասում¹⁾։ իսկ իբրև մի նիւթ, որ կարող է ի նկատի առնել դատաստանական գրականութեան մէջ Կովկասեան առանձնաշատկութիւնները ճանաչելու տեսակէտից, Մուրճ-ը նպաստել է մի հետազոտութիւնով՝ Ոճիրները Երևանեան նահանգում²⁾։

Դատարանական վերանորոգութիւնը ռուսաց մամուլի համար մի առատ նիւթ է եղած տաք բանակիւնների Նյւ բանակիւնները սկսւեցին ռեֆորմից հաղիւ մի քանի տարի անցած և շարունակւում են մինչ այժմ էլ։ մի կողմից կանգնած են նոքա, ովքեր կամենում են որ 1864 թականի կանոնադրութիւնները (ռուսաւ) մնան անփոփոխ, միւս կողմում կանգնած են նոքա, ովքեր կամենում են այդ կանոնադրութիւններից դուրս մղել այն ամենը, ինչ ամենաթանկն է առաջինների համար։ Եւ արդէն իսկ շատ բան մինչ այժմ փոխւած է Ռուսաստանում։ այսպէս՝ փոխանակ ընտրովի հաշտարար դատաւորների, այժմ կարգւած են այսպէս կոչւած զեմսկի նաչալ-նիկներ։ փոփոխւած են խուզարկութեան կարգերը մի քանի ոճիրների համար։ մի քանի տեսակ դործեր դուրս են հանւած երդեալների դատարանից, և նոյն իսկ երդեալների դատարանի վերայ այնքան սաստիկ են յարձակումները պահպանողական և յետադէմ բանակների կողմից, որ սոքա պահանջում են նոցա կատարեալ վերացումը։

Բայց ինչպէս ասացի վերը, ոչ երդեալների դատարանը և ոչ ընտրողական սկզբունքը Կովկասեան երկրում երբէք մոտոք չը գործեցին։ այդ պատճառով էլ նոցա մասին բանակիւնները մնացել են օտար մեր կեանքին։ Բայց այն դատը, որ պաշտպանւում է Ռուսաստանի լուսամիտ շրջաններում դատաստանական ռեֆորմի մագուր պահպանութեան համար, այնուամենայնիւ ունի ընդհանուր նշանակութիւն։ դա՛ մի ընդհանուր քաղաքակրթական և առհասարակ լուսաւորութեան դատ է ընդդէմ խաւարամտութեան։ Եւ դատարանական ռեֆորմի ջատագուհները Ռուսաստանում նոյնանիշին լուսաւորութեան համար մարտնչողների հետ ընդհանրապէս Ահա

¹⁾ Դատաստանական վերանորոգութիւն, «Մուրճ» 1889 թ., № 1, 3, 10 դւած Կ. Նաղուբեանի։

²⁾ Գ. Մնացականեանցի, «Մուրճ» 1889 թ. № 11, 12։

ինչու այս յօրելեանի առիթով, չի կարելի ջերմ երախտագիտական զգացմունքով չը ողջունել նաև այն անձերին, որոնք խմբուել են «Вѣстникъ Европы» ամսագրի և մասնաւորապէս մեր երկրացի Գրիգոր Զանշեանի շուրջը, մարդիկ, որոնք քաջառօքալ հետևում են նոր դատարանների հակառակորդների բոլոր ստույթիւններին, ֆակտերի չեղաշրջումներին ու զրպարտութիւններին:

Լ Ո Ւ Ս Ի Ն Ի: